

SELİM İLERİ'DEN SÖZ VARLIĞIMIZA KATKILAR

Nevzat Gözaydın

■ Türk diline emek verenler arasında bulunan, geçen yüzyıldan bugüne kadar ortaya koyduğu eserleriyle kendine haklı bir ün sağlayan Selim İleri'yi (İstanbul 1949) birbirinden çok farklı yazı türlerindeki eserleriyle görüyoruz. Yayımlanan ilk öyküsü “Cumartesi Yalnızlığı”ndan (*Yeni Ufuklar*, 1967) sonra kalemini aralıksız sürdürmüş, şimdiye kadar yirmi altı romanı, on bir hikâye ve otuz deneme kitabının yanı sıra çoğu sinema filmi veya TV dizisi olan yirmi senaryosu ile beş anı kitabı, kütüphanelerimizde yerlerini almıştır.

Yazdığı eserler arasında ödüllere layık görülenler de bulunmaktadır. *Her Gece Bodrum* (Bilgi Yay., Ankara 1976) başlığını taşıyan romanı ile aldığı TDK Roman Ödülü (1977), *Dostlukların Son Günü* (Bilgi Yay., Ankara 1975) ile hak kazandığı Sait Faik Abasıyanık Öykü Ödülü (1978) ve eserleri topluca değerlendirilerek kendisine verilen 2021 Erdal Öz Edebiyat Ödülü onun edebiyat tarihimizdeki yerini pekiştirmiştir.

Yazarımız hemen hemen bütün kitaplarında ve senaryolarında İstanbul'u odak noktası olarak seçmiştir. Geçmişle, doğasıyla, olaylarıyla, kişilikleriyle İstanbul, çok farklı görüntülerle karşımıza çıkar. Kendisinden önce eser veren yazar, şair, ressam ve sinema dünyasının kişilikleri hakkında biraz da ironi, eleştiri, hatta hiciv kokan satırlarını özellikle anı kitaplarında okuruz. Romancılarımızın eserlerini titizlikle gözden geçirip kahramanlar hakkında görüşlerini açıklayan satırları, edebiyat tarihi araştırmacılarına ışık tutacak çakımlarla doludur.

Selim İleri'nin anı kitaplarından ikisini (*İstanbul Hatıralar Kolonyası* ve *Daha Dün*) bu yazımın konusu olarak okuyup taradım. Her zaman yaptığım gibi, *Türkçe Sözlük* (TDK Yay., Ankara 2011) içinde yer almayan maddeleri ve örnek cümleleri aşağıda gösteriyorum. Kitaplarda-

ki yazıma hiç dokunmadan aynen aktardım. Ayrıca her gösterdiğim madde sonunda kitap adlarının kısaltmalarıyla sayfa numaralarını da ekledim.

aklanıp paklan-: ‘Tertemiz yapmak, hiçbir kirlilik ortada bırakmamak’ anlamında olup sözlüğümüzde yer almamaktadır: “Her ilkyaz gelişinde yeniden umutlara kapılır, yeniden aklanıp paklanarak, ele güne gösterileceği günleri beklerdi.” (DD, 422)

ala ala hey yaşa-: *TS* sadece (ala ala hey) almış, ama fiilli biçimini göstermemiş: “Bir yanda, ala ala hey yaşayan alafranga İstanbul; orayı Lamia’nın çevresinden saptarız.” (İHK, 11) ‘Eğlenceyle yaşamak’ diyebiliriz.

azap ver-: ‘Aşırı üzmek, sıkıntı vermek, dertli duruma getirmek’ anlamında olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “Bilmezsiniz, manzara denilen şey, bana ne kadar azap veriyor: Gözümde açılmış bir yara gibi.” (İHK, 119)

ballandıra ballandıra: Bu ikileme sözlüğümüzde yoktur, genellikle de (anlatmak) fiiliyle birlikte kullanılır. Anlam olarak ‘çok güzel, tatlı tatlı (anlatmak)’ açıklaması verilebilir: “Dar gelirli bir ailenin çocuğu olan arkadaşım, ballandıra ballandıra, seyrettiği filmi anlatıyor.” (İHK, 103)

cart: Sözlüğümüzdeki ikinci anlam için bir örnek cümle: “Harbiye ve Maksim salonlarıysa, cart renkler karmaşası, zenci gürültüsü, ışık seli...” (İHK, 44)

çıdam: Örnek bulunamamış, verelim: “Çıdamla çalışacak, beni büyük yazarlar arasına katacak eserlerimi yazacaktım.” (DD, 151)

çırpıntılı: Sözlüğümüzdeki birinci anlama uygun düşen bir örnek: “Sandal gezintisinde çırpıntılı sesler biteviye, musiki gibi dağılır, oylar.” (İHK, 16)

çirkinduyu: “Biz çocuklar için, Amerikan yardımı sütler, peynirler, balıkyağı hapları....hepsi de çirkinduyuyu harekete geçiriyordu. Bir aşağılanış.” (İHK, 68) Yazarımız sürekli olarak ‘nefret uyandıran, kabalık gösteren’ anlamında bu sözü kullanıyor ve zıddı olarak da (güzelduyu) sözünü (estetik) anlamında veriyor.

çizgi dışı ol-: Sözlüğümüzde bulunmamaktadır: “İstanbul yüksek tabakasında bütün o şiirlerin, dünyaya isyanla seslenişlerin, çizgi dışı olmaktan duyulan azap ve gururun göstermelik kaldığı, ortaya çıkmıyor muydu?” (DD, 74) Anlam olarak ‘alışılanın ötesinde, istisna durumunda bulunmak’ yazılabilir.

çocuksuluk: Yazarlarımızdan örnek cümle bulunamamış: “Bütün uçarılıklarının, çocuksuluğunun yitip gitmişliğine şaşırıyormuş.” (DD, 130)

çorap yumurtası: “Daha neler gelmiyordu ki aklıma: Annemin dikiş kutusundaki çorap yumurtası. Sözlüklere baktım: benimkilerde çorap yumurtası yok.” (İHK, 158) Yazarımız haklı. Eski dönemlerde ‘genellikle ipek veya sentetik çorapların yamanmasında veya örülmesinde kullanılan tahta veya metal yumurta’ açıklamasının yapıp eski kısaltmasıyla alınması gerekir.

dersiz topsuz: Çok bilinen ve kullanılan (derli toplu) ikilemesinin olumsuz biçimini yazarımız kullanmış. Anlamı ‘dağınık, perişan, karmakarışık’ olup örneği şudur: “Şair göçebe gibi yaşamayı yeğlemektedir. Otel odası dağınık, dersiz topsuzdur.” (İHK, 124)

dokundurmalı: “Bir iki kez pencereden baktı. Sonra da sezdirili, dokundurmalı bir kahve falına baktı.” (İHK, 100) Sözlüğümüzde bulunmayan bu madde başının anlamı karşılığına ‘hafifçe dokunduran, iğneleyen’ yazabiliriz.

edebiyat adamı: Sözlüğümüzde gösterilen ve (..... adamı) şeklinde belirtilen tam yirmi üç madde başı var ama bu yok: “Öğretim, genç insanlara edebiyat adamlarımızı bir türlü tanıtamıyor. Bir türlü sevdiremiyor, okutamıyor.” (İHK, 35) Anlamı ‘edebiyatla uğraşan kimse, yazar veya şair’ olarak verilebilir.

erinçsiz: Örneksiz geçilmiş: “Akşamları odama çekilince, zamanın pek suskun, sonbahara yaraşır, erinçsiz dakikaları başlıyordu.” (DD, 25)

eskimişlik: Bu madde başını da sözlüğümüzde bulamıyoruz: “Yahya Kemal, tarihî eserlerin eskilik, eskimişlik duygusundan bütün bütüne yalıtılmayarak korunmasını önermiştir.” (İHK, 121) Anlamına ‘eski olma durumu’ yazabiliriz.

esri-: “O konser gününün hatırasıyla esrimiş edibe, üç gün sonra, defterinde hıçkırarak; kabrine hanımcıları dikilmesini temenni edecekti.” (DD, 100) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

evlere şenlik: Örnek cümlesi bulunamamış: “Evlere şenlik görüntüler uzun süre belleğimden çıkmadı.” (İHK, 134)

familya: Sözlüğümüzdeki üçüncü anlama uygun bir örnek: “Suphi Paşa’nın Suriye valiliğinden dönüşünde, familyası çarşaf giyip sokağa çıkmış ve bu çarşaf modanın bir ihtilâl hareketine dönüşmüş.” (DD, 139)

gönül avına çık-: “Bir çocuğun annesine duyduğu sevgiyi söyleyerek, ölmüş bin annenin anısına bağlılığı sevdirecek gönül avına mı çıkmışım?” (DD, 13) Anlam olarak ‘kendisine acındırmak’ veya ‘sempati kazanmak’ yazabiliriz.

güzelduyu: Yazarımız bu kelimeyi (çirkinduyu) zıddı olarak kullanıyor. İki kısa örnek: “Bir şehrin bize sunduğu güzelduyuyu nerede, nasıl yitiriyorduk?” (İHK, 69) veya “1950 sonrasının İstanbul dünyasına geri dönüyorum, güzelduyunun ardında iz sürmek için.” (İHK, 67)

haşırneşirlik: Yazarımızın bitişik yazdığı bu madde başı sözlüğümüzde (haşır neşir) olarak yer alıyor ve bu isim durumu bulunmuyor: “Suad’ın piyano başındaki müzik çılgınlıkları, opera sanatıyla haşırneşirliğimizin iç burkucu belgesi.” (İHK, 11) Açıklamasını ‘haşır neşir olma durumu, kaynaşmışlık’ şeklinde yazabiliriz.

hayhuy: Yazarımızın örneğine göre, sözlüğümüzdeki anlam yeterli değil, ikinci bir anlam vermek gerekiyor: “İstanbul’un bugünkü hayhuyunda eski güz

bahçelerinden geçip gitmek imkânsız.” (İHK, 41) Anlam karşılığını ‘düzensizlik, karmakarışıklık, perişanlık’ yazabiliriz.

hiyar: *TS* içindeki üçüncü anlam için bir örnek: “Şimdi bu hikâyelere, romana, Sezai Bey’in emeğine bakıyordu. Hangi hiyar anladı? Hangi hiyar okuyacak yarın ve bön bön?” (DD, 64)

hiçleşme: Sözlüğümüzde bulunmuyor, ayrıca fiili olan (hiçleşmek) de gösterilmemiş: “Hakkı Celiş, şu varoluş serüveniyle, bir yandan da Seniha’yı hiçleşmeye sürükleyecekti.” (DD, 69) Bu madde başı ismin karşısına ‘hiç olma durumu’, fiilinin karşısına da ‘hiç olmak, boş ve değersiz olmak’ yazabiliriz.

hortumcu: *TS*’de gösterilen üç anlama *mev.* veya *argo* olarak verebileceğimiz dördüncü anlamı yazarın örneğine göre eklememiz gerekiyor. Ama önce (hortum) için ‘yasal olmayan, gizli kapaklı maddi güç’ anlamını vermeli, sonra bu madde başını göstermeliyiz: “Dönemler değişti. Boğaziçi aristokrasisinin mensupları gözden düşüler. Kimine hortumcu dendi, kimi, tarihî eser kaçakçılığından yargılandı.” (İHK, 137) Bunun karşılığı olarak da ‘haksız yere, sahtekârlıkla maddi güç elde eden kimse’ yazılabilir. Ayrıca (hortunculuk) alınabilir.

hurda: “Hüseyin Rahmi suyu bütün öteki içkilere tercih ediyor ve sahil gazinosunda olup bitenleri berrak kafayla en hurda ayrıntısına kadar izliyor.” (İHK, 111) Sözlüğümüzde bu madde başı içinde üç anlam gösterilmiş. İkinci ve üçüncü anlamlara örnek cümle bulunamamış. Yazarımızın cümlesine göre dördüncü bir anlam vermek gerekiyor: ‘eski’

ıncıklı cıncıklı: Sözlüğümüzde ne (ıncık cıncık) var ne de bu sıfat. Önce örneği verelim: “Hüseyin Rahmi, İstanbul Türkçesi’nin incelikli, ıncıklı cıncıklı anlatımıyla tanışır.” (İHK, 110) Anlamı olarak ‘süslü püslü, sadelikten uzak, renkli’ yazabiliriz. İnkilemeye ise ‘süs püs, gösteriş, renk renk’ anlamları verilebilir.

ilençe uğra-: “Hangi İstanbul? İlençlere uğrayacak kadar günahkâr İstanbul mu, Yahya Kemal’in başka şiirlerinde de görkemle andığı İstanbul mu?” (İHK, 31) ‘İlençe karşılaşmak, ilenci üstüne çekme’ anlamındadır.

irkiltici: Sözlüğümüzde bulunmuyor: “Yazı-resim bile irkiltici gelmiş önceleri. Üstte resim çiçekler, altta yazı ibrik: Yadırganmış.” (İHK, 99) ‘Şaşırtıcı, ürperici’ anlamını vereceğimiz bu madde başı da sözlüğümüzde yer almamaktadır.

isterizm: Sözlüğümüzde bu tür Fransızca kelimeler başında (h) ile gösterilmiştir ancak ne bu ne de (histerizm) yer almamıştır: “Dilsitan’ın hastalığına hekimler ‘isterizm’ diyorlardı, ne büyük yanılgı?” (DD, 65) ‘Histeri hastalığı’ anlamını yazabiliriz.

iteleyip kakala-: “Kendi yurdumuzun, anadilimizin bir yazarını iteleyip kakaladığınızda aydın kimliğinizi sergilemiş, ispat etmiş olursunuz.” (DD, 90) Anlam olarak ‘haksız yere eleştirmek, çekiştirmek, ileri geri söylenmek’ yazabiliriz. Sözlüğümüzde bulunmamaktadır.

kalemi keskin ol-: “Refik Ahmet, Hüseyin Rahmi’deki istihzayı ilk vurgulayanlardan. Kalemi keskindi ve groteske varan bir bakış açısından toplumu eleştirdi demeye getiriyor.” (İHK, 110) Sözlüğümüzde bulunmayan bu deyiimin anlamı olarak ‘çok etkili, çarpıcı yazmak, yazarken en sivri dili kullanmak’ yazabiliriz.

kentlilik: “Ahmet Haşım’ın izini sürenler, onun, dönemi İstanbul’u inceden inceye değerlendirdiğini saptayacaklar. Şaşırtıcı bir kentlilik bilinci!” (İHK, 53) örneğiyle maddeyi tamamlayalım.

kılgı: Örnek bulunamamış: “Daracık hayatımızda estetik ya da daracık hayatlarımızın kılıgında estetik ne anlama geliyordu?” (İHK, 67)

kızartılı: ‘Kırmızı duruma gelmiş’ anlamında olup sözlüğümüzde yer almamaktadır: “Cihangir’de oturuyorduk. İstanbul daha yeşertili olduğundan, sonbahar da daha kızartılı, daha sarartılıydı.” (İHK,89)

kozmopolitlik: Örnek cümle bulunamamış: “Yitirdiğimiz İstanbul gücünü kozmopolitliğinden alan bir kentti.” (İHK, 34) veya “Tepebaşı Bahçesi’nde, bir eğlence ve içki gecesinde başlayan roman, İstanbul’u olanca kozmopolitliğiyle çizer.” (İHK, 11)

kumkumalık: Bu isim de sözlüğümüzde bulunmuyor. ‘Kumkuma olma durumu’ anlamındadır: “Falcı kumkumalığının iç yüzü, eşsiz *Tesadüf*; gelenekle, görenekle batılı yaşama biçiminin çatıştığı İstanbul.” (İHK,11)

mitologya: TS içinde yoktur, ‘mitoloji’ anlamındadır; “Hakkı Celis, her anlamda uyarılınca ve uyandırılınca yitecek bir mitologya kişiydi. Mitologyanın mutsuz, kara talihli kişilerinden biri.” (DD, 71)

nitem: ‘Nitelendirme’ anlamındadır ve sözlüğümüzde yer almamaktadır: “.... bu aşka romancı ‘beyaz aşk’ nitemini elden geldiğince denk düşürmeye çalışıyor.” (İHK, 14)

oksijen: Sözlüğümüzde kullanılan anlamlar yazarımızın örneğine hiç uymuyor. Yazarımız da zaten örnek cümlede bu yeni anlamı kullanıyor: “Babamın gezme tozma merakları vardı. Gerçi bu meraka tam da gezme tozma denemez. Babam ‘oksijen’ meraklısıydı, ‘temiz hava’ meraklısıydı.” (DD, 43)

organze: “Yaşamak, en ince organzeden, tülbendi andıran beyaz ve şeffaf bir kumaş parçası değil miydi?” (DD, 138) örneği yeterlidir.

patron çıkar-: Örneksiz geçilmiş: “Komşumuz terzi Melahat Hanım, yıllar öncesinin moda dergilerinden patronlar çıkarmaya çalışırdı.” (İHK, 68)

rokokolaş-: Sözlüğümüzde bulunuyor. “Binalarımız, eşyalarımız, elbiselerimiz gibi terbiyemiz de rokokolaştığı yeni dönemden yakınıyordu.” (DD, 72-73) Anlamı ‘rokoko durumuna girmek’tir.

saptayım: “İstanbul’da millî mimarînin bayındır durumu, Yahya Kemal’in saptayımına göre, on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında son bulur.” (İHK, 123) Anlamı ‘saptama biçimi’ olup sözlüğümüzde bulunmamaktadır.

sarartılı: ‘Sarı renge bürünmüş’ anlamındadır ve *TS* içinde yoktur. Örnek cümlesi için bk. **kızartılı**.

sezdirili: Sözlüğümüzde yoktur. Anlamı ‘sezdiriye hissettiren’dir. Örnek cümle için bk. **dokundurmalı**.

sıtmalı: “Refik Halit Karay, *Sonuncu Kadeh*’te tiyatroyu, opereti bir yana bırakıp, daha avam işi eğlence dünyasını sıtmalı bir anlatımla çizer.” (İHK, 32) Sözlüğümüzde yazarın verdiği anlam gösterilmemiş. Bu cümleye göre, mecaz anlamıyla, ‘hastalıklı’dır.

sivri dilli: Örnek bulunamamış: “Romancı, melodram tutkunu edebiyattan hoşlanmazmış. O kadar ki, somut gerçekliği yazmakla yetinmez, daha da sivri dilli davranıp, ille istihzaya yol almış.” (İHK, 110)

söylemli: “Bizim kuşak için estetik, inanılmaz sığlıkta yazılmış felsefe kitaplarının son sayfalarında, hayli gülünç söylemli kısa bir bölümdü.” (İHK, 67) ‘Söylemi olan’ anlamındadır. Bu madde başı alınmalı, ayrıca bunun zıddı olan ‘söylemsiz’ de gösterilmelidir.

şartlanmışlık: ‘Şartlanmış olma durumu’ anlamına gelir. *TS*’de yoktur: “Ahmet Haşim’in eserinden önce bu yargılarla karşılaşan okur, söz konusu eseri de artık böylesi bir şartlanmışlık içinde okuyacaktır.” (İHK, 49)

tedirginlik duy-: “Namık Kemal, kocakarı masalı dediği gelenekse1 anlatıdan tedirginlik duyuyordu.” (İHK, 83) Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamı ‘huzursuzluk hissetmek, tedirgin duruma girmek’tir.

tedirginlik uyandır-: “Ne var ki, döneminde, bir Hoca Ali Rıza epey tedirginlik uyandırıyor herhalde.” (İHK, 99) ‘Tedirginliğin oluşmasına fırsat vermek’ anlamındadır ve sözlüğümüzde yoktur.

tozar-: “Tokatlıyan son günlerini yaşıyordu. Tozarmış bordo perdelerini hayal meyal hatırlıyorum.” (İHK, 58) örneğini ekleyelim.

ürkmüşlük: ‘Ürkmüş olma durumu’ anlamındadır ve *TS* içinde yoktur: “Kimin dediğini hatırlamıyorum da, belirsiz bir çehrede yaradılışımdan ürkmüşlük beliriyor.” (DD, 11)

ütopyalık: “Neşet Sabit, ütopyalık Ankara’sında aşkı, kendinden yaşça epey büyük Selma Hanım’da buluyordu.” (DD, 72) Sözlüğümüzde yer almayan bu madde başının anlamı ‘ütopya olma durumu’dur.

yenilikçi: Örnek bulunamamış: “Bu yenilikçi eserlerden mahrum kalsaydık, bugünkü hayatımız daha renksiz, yavan, kimliksiz olacaktı.” (İHK, 99)

yenilikçilik: “Göstermelik devrimcilik, düzmece yenilikçilik handiyse bir miras olarak devralanır, her yer korunur.” (İHK, 52) örneğini ekleyelim.

yordam: Sözlüğümüzdeki beşinci anlama uygun düşen bir örnek: “Olmayan bir okur kalabalığını var sayarak, onlara ses yöneltebilmenin yordamlarını arıyor.” (İHK, 81)

yüksek tabaka: “Yüksek tabakanın bu eğilimleri, halkın çok okuduğu romanlara bile yansımıştır.” (İHK, 16) ‘Toplum içinde halkın yaşayışından uzak olan üst kesim’ anlamındadır, *TS* almamıştır.

zamana yenik düş-: “Bu ‘ilk romanımız’, masaldan bir adım ötesine gitmeye çalışıyor, gelgelelim zamana yenik düşüyor.” (İHK, 9) Anlamını ‘üzerinden çok zaman geçtiği için unutulmak, bir köşeye atılmak’ olarak yazabiliriz.

Taranan Eserler

İleri, Selim, *Daha Dün*, Everest Yay., 2.bs., İstanbul 2011, 223 s. (DD)

İleri, Selim, *İstanbul Hatıralar Kolonyası*, Doğan Kitap, İstanbul 2006, 207 s. (İHK)